

Danskfagets metoder

GYMNASIUM

Danskfagets metoder

Henrik Borg Jensen

L&R Uddannelse

3.2 Litteratur

Al litteratur er båret af sprog. Ordet *litteratur* kommer fra latin 'littera': bogstav, altså et skrifttegn, der symboliserer en sproglyd. Litteratur er i videste forstand enhver form for skrift og omfatter dermed ifølge Gyldendals Fremmedordbog "hele bogverdenen". Ordet bruges dog først og fremmest om den særlige *sprogkunst*, som kommer til udtryk i *fiktionslitteraturen*. Om det litterære værk har Forlaget Gyldendals litterære direktør, Johannes Riis, engang sagt: "Vi lever i en tid med korte nyheder og korte oneliners og meget kategoriske udsagn, som pressen tilbyder. Bogen giver fordybelse og sammenhæng, som det kan knibe med andre steder" (Politiken 25. 8. 2010).

Denne sammenhæng i det litterære kunstværk kan ofte være kompleks og svært at få hold på. Derfor forsøger vi gennem en *litterær analyse* at opløse helheden for at kunne konstatere sammenhængen. I den litterære analyse bør man som i enhver anden tekstanalyse i videst muligt omfang forholde sig objektivt til teksten og ikke bringe sine egne vurderinger i spil før i den afsluttende vurdering. Målet er at forstå teksten på dens egne præmisser og ikke straks at bruge den som et "springbræt" for egne meninger og holdninger. Derfor er det vigtigt at vide, hvad man kan gøre i en litterær analyse.

Når man analyserer litteratur, kan man anvende forskellige *metoder*, dvs. *systematiske tilgange og fremgangsmåder*. Det *metodiske* består i, at man vælger, hvad man vil *lægge vægt på* i sin analyse. Man stiller *en bestemt slags spørgsmål* til det litterære værk og når frem til nogle svar / resultater, som hænger nøje sammen med de stillede spørgsmål. Svarene kan føre til nye spørgsmål og svar osv. Men kun hvis man spørger, får man svar. Og man får ikke svar på mere end det, man spørger om. Når man føler, at man ikke kan sige noget om en tekst, er det som oftest fordi man ikke har læst den grundigt nok og ikke har stillet de spørgsmål, som er relevante for netop den foreliggende tekst.

Nedenfor ses en skematisk oversigt over forskellige analysemetoder og deres fokusområder. Derefter følger uddybende beskrivelser af de enkelte metoder og eksempler på anvendelse af dem i praksis. Rækkefølgen af metoderne går fra de *interne metoder* med snævert fokus på *værket i sig selv* (1-4) til de *eksterne metoder* med bredere fokus på *forhold uden for værket* (5-8).

t tabe ansigt hen-
or at få ham til at
nviser til en form
d at hun indleder

l).
entation og skrider

er så tæt på. Malte?!
bliver modificeret
leret med en slags
kke, selvom der er
kommer hende til

et barn til at makke
itetsrollen korrige-
es mor".) Ikke desto
Hans".

direkte sproghandlinger
f tv-serien *Borgen* (DR1

Analysemetodens navn	Analysemetodens fokus
Interne analysemetoder: 1. Impressionistisk "metode" 2. Nykritisk metode 3. Strukturalistisk metode 4. Dekonstruktiv metode	Teksten i sig selv: 1. Subjektive indtryk af teksten 2. Den organiske helhed og dens enkeltdele 3. De basale meningsbærende sprogstrukturer 4. Nedbrydning af faste, meningsbærende strukturer
Eksterne analysemetoder: 5. Biografisk metode 6. Dybdepsykologisk metode 7. Socialhistorisk metode 8. Receptionsæstetisk "metode"	Forhold uden for teksten: 5. Forfatterens opvækstmiljø, liv og personlighed 6. Hovedpersonernes ubevidste sjæleliv 7. Samspejlet mellem forfatter, tekst og samfund 8. Læserens reaktion på teksten ("reader-response")

1. "Impressionisme"

Der er ikke tale om en egentlig metode, dvs. en bevidst og systematisk fremgangsmåde, men mere om en *privat tilgang* til teksten præget af indføling i og genfortælling af det læste med uddybninger af de personlige indtryk og oplevelser undervejs. Denne tilgang er typisk for den litterære anmeldelse, der ofte fortæller mere om anmelderens oplevelse af værket end om værket i sig selv.

Om litteraturkritikerens opgave skrev forfatteren og kritikeren Tom Kristensen i et essay fra 1940:

"En kritiker ved et dagblad er først og fremmest til for publikums skyld. Han er den første læser af et nyudkommet værk, og den oplevelse, den impression, han har haft under læsningen, skal han kunne formå at give en smittende form, som lokker andre til at læse (...) eller skræmmer dem bort".
 (Kritiker eller anmelder, 1940).

ANALYSEEKSEMPEL:

Jakob Kousgaard Mikkelsen på litteratursiden.dk: "Rødby-Purtgarden" af Helle Helle (2005)

"Stumper af hverdagsliv, replikker og erindringer væves sammen. Intet er for småt til at blive fanget ind i Helle Helles realistiske stil.

orsdagens uge-
det, sagde den

selv”.

gik ned til bussen,
sagde også lidt en 25

ovedet var hun al-
else med døren lukket,
døren, sagde hendes
u har fundet på, for
uldrig døren, ikke fordi 30
sådan lidt trist ud

ssen, Johanne snak-
s var Anders også med
agde hun næsten ikke
ikke som om de op- 35
ers altid plejede, og så

selv af, det sidste
hjem hjem. Det var
l du have lidt te og et
var ikke sulten og ikke 40
nderligt, hendes mor

er du syg, er der no-
ke noget galt, hun var
så godt i nat, så læg
hun ville ligge inde i 45
vis du falder i søvn, så

vi skal spise.
nd på værelset og
n satte sig ned på
ken og skjulte hove- 50
gjorde hun det, hun

bare som om hun

pludselig var blevet så underlig ked af det, der
midt i det hele i engelsktimen, og nu var hun
55 alene, endelig alene, og hun græd ikke, ikke rigtig
i hvert fald, men hvad var der dog galt, for der
måtte da være noget i vejen, et eller andet, ho-
vedet i hænderne og hvorfor knugede det sådan
sammen inde i hende, et stykke kage, men hun
60 havde slet ikke lyst til kage, og hvad var det

egentlig hun ville, nu hvor hun endelig var alene
og havde lukket sin dør? Der var ingen ting hun
ville, ikke læse, ikke tegne, hun skulle bare sidde
lidt her med hovedet mellem hænderne, det
var som om det gjorde ondt indvendig, men så 65
længe hun bare kunne sidde lidt her for sig selv,
alene med lukket dør, så var det ikke så slemt.

2. Nykritik

Denne metode interesserer sig kun for værket i sig selv og ikke for, hvad der ligger udenfor som i metode 5-8. Disse forhold betragtes som uden betydning for opfattelsen af teksten og i værste fald som vildledende for mødet med den her og nu. Opgaven er tværtimod gennem en grundig nærlæsning ("close-reading") at afdække værkets struktur og enkelte dele i indhold og form for derigennem at blive klar over, hvordan de bidrager til den samlede meningsfulde helhed. Metoden opstod i USA i 1930'erne ("New Criticism") som reaktion mod den traditionelle biografiske metode. I Danmark slog nykritikken igennem med modernismens gennembrud omkring 1960.

Teksten ses typisk som et system af "lag":

- Det grafiske lag: opsætning / typografi
- Lyd-laget: rim / rytme / lydmaleri
- Betydningsenhedernes lag: ordklasser / ordforråd
- Det syntaktiske lag: forvægt / bagvægt
- Planstruktur-laget: realplan / billedplan
- Storelementernes lag: handlingsfaser / miljø- og personskildring / problemstilling
- Fortællerholdningens lag: fortællerposition (synsvinkel)
- Udsagnet: den fælles livsholdning som alt er underordnet.

Ikke alle lag er lige relevante i en nykritisk tekstanalyse. I det hele taget vil det ofte være sådan, at hver enkelt tekst selv lægger op til, hvilke lag det er interessant

at undersøge og i hvilken rækkefølge. Målet er at påvise, hvordan de udvalgte og undersøgte lag er en del af og bidrager til tekstens overordnede udsagn.

Metoden kan anvendes på alle tekster, men blev oprindeligt især brugt på modernistiske tekster fra 1960'erne. Den er god til at skærpe opmærksomheden og sætte gang i analysearbejdet.

Nykritikken blev i 1970'erne kritiseret for sin isolerede betragtning af teksten som et udelukkende sprogligt kunstværk og trængt tilbage af den socialhistoriske metode (7).

Metodens muligheder:

Metoden fokuserer på teksten i sig selv, det enhver opmærksom læser kan se ved grundig læsning.

Metodens begrænsninger:

Metoden ser bort fra, at værket er præget af tidens samfundsforhold og forfatterens livserfaringer.

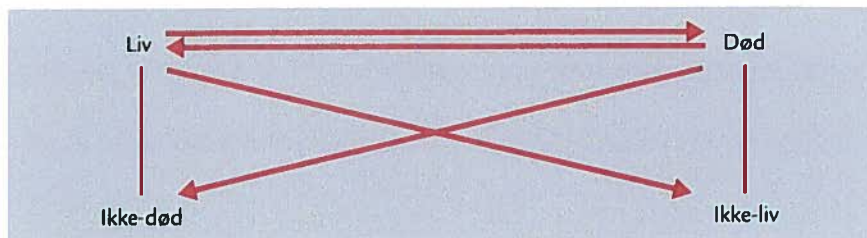
ANALYSEEKSEMPEL:

A) Rolf Bagger: *Nabohuset* (1963)

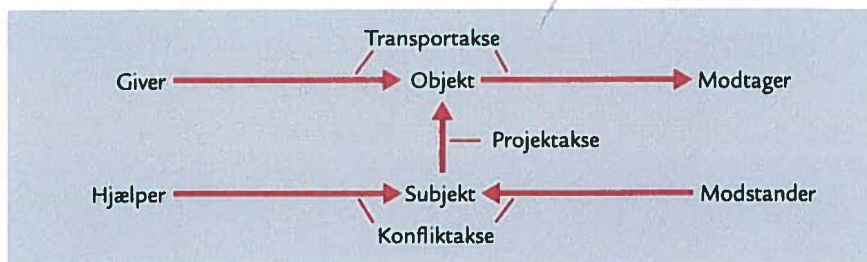
- 1 "Det eneste hus i nærheden var en gammel landarbejderbolig, for lange tider siden hvidkalket og med et gråt bliktag, der nu var rødt af rust. Nogle hyldebusske og et enkelt træ var de sparsomme tilløb til en have. Derudover var der en gammeldags pumpe og et lille stykke ståltrådshegn og intet mere.
- 5 På alle sider af huset var der hede og mose uden vækster der nåede højere end en voksen mand til livet. Langt borte rejste sig en tæt blåsort granplantage. To sandede hjulspor førte hen til huset.
- Sådan et hus drømmer man om at købe og sætte i stand, fordringsløst i sig selv, og med alt hvad landet endnu kan præsentere af uberørt natur lige uden
- 10 for døren, til alle sider og endnu længere bort end øjet rækker.
- Der var liv i huset derovre. Af og til stod der en cykel op ad muren og døren stod åben. Et stykke derfra stod der tøjret en enkelt ged, og når døren var åben og cyklen stod ved huset var der også en hund derovre.
- Der var lidt tvivl om huset var beboet. Nok var der tegn på liv, men det

3. Strukturalisme

Denne metode er en radikal udgave af den nykritiske metode. Man undersøger teksten udelukkende som en sproglig fortællestruktur præget af modsætninger, der skaber betydning. Hyppigt anvendes modeller som *grundstrukturmodellen*, *aktantmodellen* og *kontraktmodellen*. Som udgangspunkt finder man tekstens forskellige modsætninger (f.eks. idyl > kaos, godhed > ondskab). Herudfra finder man frem til tekstens overordnede modsætning, hvorunder de andre kan indordnes (f.eks. liv > død) og indsætter den i *grundstrukturmodellen*.

En anden model er *aktantmodellen*. Den viser tekstens handlingsstruktur ud fra nogle elementære funktioner ("aktanter"). Disse finder man ved at stille følgende spørgsmål: Hvem eller hvad har hvilket projekt / ønske (subjekt)? Hvem eller hvad er dette ønske rettet imod (objekt)? Hvem eller hvad sørger for eller medvirker til at projektet / ønsket opfyldes (hjelper) og hvem eller hvad søger at forhindre det (modstander)? Hvem eller hvad må give det ønskede (giver) og hvem eller hvad modtager det ønskede (modtager)?

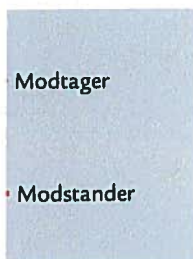

Specielt i analyser af eventyr og folkeviser kan *kontraktmodellen* vise tekstens forløb:

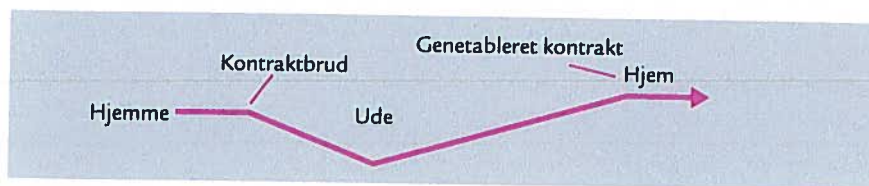
Man undersøger af modsætninger, i strukturmodellen, er man tekstens iskab). Herudfra der de andre kan modellen.

gsstruktur ud fra ved at stille følelser (subjekt)? Hvem sørger for eller eller hvad søger ønskede (giver) og

Ellen vise tekstens

Metodens muligheder:

Metoden viser meget pædagogisk fortællingens "regler" ved enkle og anskuelige modeller.

Metodens begrænsninger:

Metoden ser ligesom nykritikken bort fra den historiske kontekst.

I 1970'erne blev strukturalismen kritiseret for at være verdensfjern, optaget af modeller og uden blik for det samfund, som teksten er opstået i og præget af.

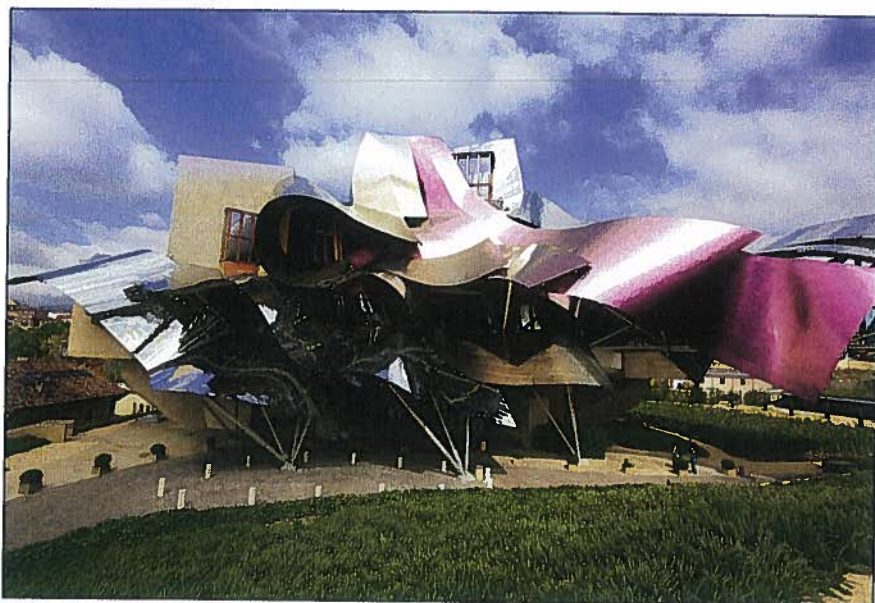
ANALYSEEKSEMPEL:

A 1) Charles Perrault: *Den lille Rødhætte* (1697)

"Der var engang en lille pige, den sødeste pige 1
man kunne se for sine øjne; hendes mor elskede
hende højt, og hendes bedstemor elskede hende
endnu højere, og den gode gamle kone lod sy
en lille rød hætte, der klædte hende så nydeligt, 5
at alle folk i landsbyen kaldte hende Den lille
Rødhætte.

En dag havde hendes mor bagt brød og sagde: Gå hen til bedstemor og se, hvordan hun har det; jeg har hørt, hun skulle være syg; og her har du et brød og en lille krukke smør, som du kan give hende fra mig. Lille Rødhætte 10
begav sig straks på vej til sin bedstemor, der boede i en anden by. Som hun nu vandrede gennem en skov, mødte hun Ulvefar; han havde nok lyst til at spise hende, men turde ikke, fordi der gik nogle brændebyggere inde i skoven. Han spurgte, hvor hun skulle hen, og den stakkels lille pige, der ikke vidste, at det var farligt at standse og tale med en ulv, svarede: Jeg skal hen til min bedstemor, og 15
her har jeg et brød og en lille krukke smør, som jeg har fået af min mor. – Bor

4. Dekonstruktion

“Dekonstruktion” betyder egentlig “nedbrydning” af konstruktioner og faste strukturer. Som litterær *analysemetode* undersøger *dekonstruktivismen* ligesom nykritikken og strukturalismen også tekstens struktur, dog ikke for at påvise en overordnet sammenhæng og mening i den, men for at afsløre brudflader og sprækker i konstruktionen, selvmodsigelser og flertydigheder i det sproglige udsagn, “de hinanden bekrigende betydningskræfter” (Barbara Johnson), som får strukturen til at bryde sammen. Dermed åbnes der for helt nye og overraskende læsninger af tekster – især af dem, hvis betydninger man på forhånd mener at kende.

Dekonstruktivismen opstod sidst i 1960’erne i Frankrig (Jacques Derrida) og bredte sig herfra til USA i 1970’erne (Paul de Man). I Danmark blev metoden udbredt i løbet af 1990’erne – nu også som litterær *skrivemåde*. Især de nyeste digtere skriver udpræget flertydigt og ofte ironisk og tager derved forbehold over for det, de skriver. Enhver forestilling om en overordnet, forudsigelig sammenhæng og mening nedbrydes. Og så snart en meningsfuld enhed skulle være opstået i teksten, bliver den straks sprængt.

Metodens muligheder:

Metoden åbner for helt nye læsninger af kendte tekster og er en befrielse fra traditionelle tolkninger.

“Man skal altså ikke bryde hjernen med at forstå alting på gammeldags vis. Man skal ikke lede efter sammenhænge, hvor der ikke er nogen – og heller ikke skal være nogen. I stedet skal man koble fra og åbne sig for de lystfyldte og befriende sammenbrud”

(Peter Nyord: *Linjer i dansk litteratur*, Dansk lærerforening 2010, s.269)

Metodens begrænsninger:

Ønsket om at nedbryde alle faste strukturer kan opleves som bevidst drilleri og opløsning af alle værdier. Påstanden om, at en teksts betydning ikke kan fastlægges, kan føre til en total relativisme, som anser alle meninger om en tekst som værende lige gode.

ANALYSEEKSEMPEL:

Peter Nyord: *Dekonstruktion*, i: *Linjer i dansk litteratur* (Dansk lærerforening 1999):

“En dekonstruktiv tekst nedbryder sine egne udsagn. (...) Så snart en meningsfuld scene eller bare en normal sætning er etableret, risikerer den at blive anfægtet. Teksten præges af bratte spring eller sprængninger.

Lad os kigge på sidste halvdel af Juliane PREISLERS digt *Hvordan slippe tilbage til rosenhaven*, 1987, hvor fortælleren tænker på sin barndoms leg i en park: 5

Vi kunne komme ind så mange steder, men
der var aldrig nogensinde nogen, der sagde,
at vi så kede ud af det, og spurgte hvorfor.
Vi så ikke ud som om vi var kede af det. 10
Vi var ikke kede af det. Vi legede.
Jeg ville have en halvgammel skolelærer, der
pludselig skulle stå midt på stien. Og som
ville forstå, at forfølgelsen var alvorligt
ment, jeg ville ikke kun få hans øjne til at 15
flakke og hans hænder til at ryste. Ved at
stirre helt igennem til konens rædselsfulde
morgenansigt og hendes ryg hele natten vendt
og dybt sovende. Jeg ville ikke fortælle ham
en hemmelighed, eller vise ham en ukendt tunnel 20

tioner og faste
vismen ligesom
se for at påvise
brudflader og
i det sproglige
Johnson), som
lt nye og over-
an på forhånd

es Derrida) og
blev metoden
Især de nyeste
ved behold
udsigelig sam-
ned skulle være

en befrielse fra

n		De fæstner sig til andre ord	Ordene har sat sig i nye rækker	110
r på dem		Sætninger bevæger sig som kryb	De bevæger sig en lille smule	
	50	85 De vågner op, rejser hovedet	Man mærker små rokeringer	
		En susen høres i trækronen udenfor	Skal det gi mening?	
tos		Jeg skriver det sammen	Kan ordene mumles med nye lyde?	
e blade		så det forsøgsvis giver mening	Kan strubberne stemmes om?	115
siden af en mønt	55	90 men jeg glemmer det bare	Hvad er de nye meninger?	
ydning frem		Det forsvinder	Hvor kommer de fra?	
en ud		Ordene falder ud til alle sider	Hvor vil de hen?	
	60	95 har sin egen tone	Behøver jeg at vide det?	120
		De åbner sig som obskøne blomster	Jeg lytter til de ord	
		og hvisker eksplosive meninger	som jeg har glemt jeg skrev ned	
		Hvad vil det sige at en sætning forsvinder?	Jeg forbavsnes over	
de er mine	65	100 Hvad vil det sige at et ord springer	hvad der står	
be ud		fra et hul til et andet?	Det er ukendt for mig	125
ord, og ét til		Hvad vil det sige at mening opløses	Det er nyt land	
d		og blir meningsløs?	Det er inddæmmet sump	
er det	70	105 Er det vigtigt	Jeg prøver at forstå	
nde som		at ordene giver mening?	men jeg behøver ikke at forstå	
en gift		Eller er det ikke vigtigt?	Det er nok at være der	130
		Er det vigtigt		
		at sproget er brugbart?		
blade	75	Eller kan det bare gå sin egen vej?		

Fra: *Hvad er det nu det hedder*
(i: *Digte*, Gyldendal 2011)

5. Biografi

Den biografiske metode ser en ubrydelig sammenhæng mellem teksten og forfatteren. Teksten forstås først fuldt ud, når man inddrager forfatterens opvækst, liv og personlighed. Her kan man måske benytte forfatterens selvbiografiske optegnelser og andres biografiske artikler eller bøger om ham / hende

(“biografi” betyder levnedbeskrivelse). Det siger sig selv, at denne metode ikke kan bruges på tekster, hvor forfatteren er ukendt, f.eks. folkeeventyr og folkeviser.

Den biografiske metode dominerede litteraturforskningen i 1800-tallet og prægede på afgørende vis danskundervisningen fra begyndelsen af 1900-tallet. Det første kritiske opgør med denne metode var nykritikken fra omkring 1960 og den socialhistoriske metode i 1970'erne.

Litteraturforsker og redaktør Jens Andersen, som har skrevet en stor H.C. Andersen-biografi (2003), husker fra sin studietid i 1970'erne:

“(...) det – og nu bander jeg – var så pisseprovokerende på universitetet at få et stykke papir stukket ud med en novelle, hvor man knap kunne se, hvem forfatteren var. Det var næsten også ligegyldigt, fornemmede man. Teksten var det væsentlige, ja det eneste. Det har jeg gjort oprør mod i 20 år. Jeg mener, det er jo en fucking levende forfatter, der har siddet og skrevet det her med sit hjerteblod. Skulle vi så blot lade som om, det bare var en objektiv tekst, der kan analyseres uden hensyn til andet end teksten selv? Det er fuldstændig unaturligt at lære unge, at det ikke betyder så meget, hvem der har skrevet de historier. Det er da væsentligt at vide, hvem Karen Blixen var, hvor hun boede, hvad hun ellers skrev, og hvordan tiden var. Og det nytter ikke noget, at man siger til gymnasieelever, at de ikke skal interessere sig for Tove Ditlevsens drikkevaner, eller hvor mange gange H.C. Andersen onanerede. Men selvfølgelig skal man være varsom med udelukkende at forstå teksten ud fra forfatterens privatliv. Det, jeg altid har forsøgt at sige, er, at der – ved siden af selve tekstanalysen – er store gevinster forbundet med at kende til og bruge forfatterbiografi, der også kan fortælle os noget om, hvordan kunsten bliver til. Min fornemmelse er, at gymnasielærere ikke bruger meget tid på at fortælle en anekdote eller et eventyr, fordi de har et overjeg, der siger, at det er for privat og for ligegyldigt i forhold til teksterne. Det har de lært på universitetet, hvor man anser biografier som noget snavs, som man måske nok kan underholde sig med i sommerferien, men som ikke har noget med undervisning at gøre. Dog, hvis du som lærer begynder at fortælle dine elever om H.C. Andersens mærkelige væsen og om romantikken, kan det få dem til at vågne lidt op og lytte; dermed får de også en bredere ramme for teksterne.(...) Forfatternes liv er ofte ret dramatiske, fordi de i modsætning til os andre med et almindeligt borgerligt arbejde, hvor vi kan parkere vores tanker,

at denne metode
s. folkeeventyr og

en i 1800-tallet og
lsen af 1900-tallet.
fra omkring 1960

et en stor H.C. An-

universitetet at få et
ne se, hvem forfat-
an. Teksten var det
Jeg mener, det er jo
med sit hjerteblod.
, der kan analyseres
g unaturligt at lære
historier. Det er da
vad hun ellers skrev,
til gymnasieelever,
er, eller hvor mange
n være varsom med
v. Det, jeg altid har
– er store gevinster
også kan fortælle os
, at gymnasielærere
ntryk, fordi de har et
old til teksterne. Det
n noget snavs, som
men som ikke har
begynder at fortælle
mantikken, kan det
bredere ramme for
i modsætning til os
arkere vores tanker,

skal leve med deres tanker 24 timer i døgnet. De skriver på grundlag af tankerne og de bål, de har i sig". (Gymnasieskolen nr. 13, 2010)

Interessen for biografier og biografisk læsning opstod igen i 1990'erne og eksisterer stadig, nu ofte under betegnelsen 'performativ biografisme', hvor forfatteren er hovedperson i sit eget værk. Denne tendens understøttes og forstærkes af de moderne medier, som dyrker individualismen og giver forfattere rig mulighed for at iscenesætte sig selv til glæde for mange litteraturlæsere, der gerne vil vide noget om forfatterne til de værker, de læser.

Den biografiske metode kan ofte i større eller mindre grad være relevant at benytte, især hvor man ved, at der indgår nogle eller endog mange selvbiografiske træk i en litterær tekst. Bl.a. kan det i en del nyere litteratur være vanskeligt at skelne forfatteren fra fortælleren, fordi forfatteren bevidst inddrager sin egen person. Når man analyserer sådanne tekster, er det vigtigt at være opmærksom på, at vi som læsere ikke får den objektive sandhed om forfatterens liv, men kun forfatterens erindring om det og subjektive fortolkning af det.

Metodens muligheder:

Metoden tilfredsstillende en elementær nysgerrighed efter at kende mennesket bag værket og kan i nogle tilfælde udvide vores forståelse af personer og begivenhederne i værket.

Metodens begrænsninger:

Metoden risikerer at reducere teksten til blot at være en illustration af forfatterens liv og tid.

ANALYSEEKSEMPEL:

A) H.C. Andersen: *Den uartige Dreng* (1835)

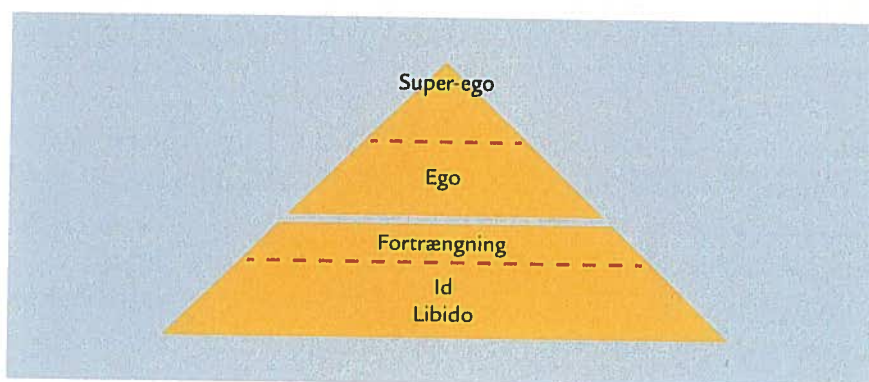
"Der var engang en gammel Digter, saadan en 1
rigtig god gammel Digter. En Aften, han sad
hjemme, blev det et forskrækkeligt ondt Veir
udenfor; Regnen skyllede ned, men den gamle
Digter sad luunt og godt ved sin Kakkelovn, 5
hvor Ilden brændte og Æblerne snurrede.

6. Dybdepsykologi

Denne metode har fokuseret meget på dybdepsykologiske teorier af henholdsvis *Sigmund Freud* (1856-1939), *Carl Gustav Jung* (1875-1961) og *Alfred Adler* (1870-1937).

Ifølge Freuds *psykoanalyse* (1890-1925) og hans *Drømmetydning* (1900) er mennesket som biologisk væsen styret af to grundlæggende drifter: *livsdrift* (eros / seksualitet) og *dødsdrift* (aggression / destruktion). Seksualdriften bliver ifølge Freud ofte undertrykt, og det hæmmer personlighedsudviklingen. Freuds hypotese (ud fra patientsamtaler) er, at menneskets bevidste *ego* ("jeg") står i et spændingsfelt mellem to modsat rettede kræfter, som ofte er i konflikt med hinanden: *id* ("det") – dvs. de naturbestemte drifter (især *libido*: seksualdriften) – og *super-ego* ("overjeg") – dvs. de kulturbestemte moralnormer.

Mennesket er ifølge Freud kun i psykisk balance, når det kan realisere *lystprincippet* (*id, libido*) uden at komme i konflikt med *idealprincippet* (*super-ego*). En konflikt mellem de to principper medfører ubehag, lidelse og angst. Heroverfor kan jeg'et benytte forskellige "forsvarsmekanismer". Nogle typiske er: *fortrængning*, *sublimering*, *regression* eller *selvmord*. Drifterne kan *fortrænges* til det ubevidste, hvorfra de dog vender tilbage i form af drømme. Drifterne kan *sublimeres* (dvs. forædles) til åndelig (intellektuel, kunstnerisk eller religiøs) aktivitet og dermed blive tilfredsstillet på et "finere" niveau. Jeg'et kan også vælge at *flygte tilbage* til et tidligere udviklingsstrin i barndommen, hvor dets behov blev tilfredsstillet (*regression*). Eller jeg'et kan vælge at opgive sig selv i *selvmordet*.

Selv om de fleste moderne psykologer har forladt Freuds teorier, kan det være nyttigt at kende dem, da en hel del af 1900-tallets forfattere er påvirket af dem, ja nogle har direkte skrevet ud fra dem. Hos H.C. Branner og den unge Klaus Rifbjerg er den tidlige ungdoms første seksualitet og konflikten mellem drift og moral tilbagevendende temaer. Ofte kan man forklare personernes kriser og handlinger ud fra Freuds teorier.

“*Den kroniske uskyld* [1958] er skrevet under indtryk af en helt anden litteratur. Dengang lavede man jo primært psykologiske romaner. Hvis man er opdraget med folk som H.C. Branner og Martin A. Hansen, ja så var det altså – meget firkantet sagt – det fine at skrive den slags, så måtte det blive til en symbolsk-psykologisk eventyrroman”

(Klaus Rifbjerg i et interview med Per Øhrgaard 1977)

Freuds elev *Carl Gustav Jung* lagde mindre vægt på individets seksualitet og interesserede sig mere for, hvad han kaldte *det kollektivt ubevidste* dybt nede under menneskets overfladiske, sociale maske (*persona*). Her ligger ifølge Jung nogle fællesmenneskelige *arketyper* dvs. nedarvede “urbilleder” af almenmenneskelige forestillinger og erfaringer, som optræder i de forskellige kulturers kunst og litteratur i form af *symboler* (fx solen, slangen), *mennesketyper* (fx helten, troldmanden), forestillinger om *centrale stadier* i menneskelivet (fødsel, pubertet og død), *animus* (den kvindelige psykes mandlige idealbillede) og *anima* (den mandlige psykes kvindelige idealbillede).

I modsætning til Freuds psykologi, hvor mennesket som biologisk væsen er styret af sine drifter, ser Jung mennesket primært som et *åndeligt* væsen, der gennem en såkaldt *individuationsproces* (modningsproces) skal realisere sin personligheds inderste kerne. Menneskets psykiske problemer opstår ifølge Jung, når der ikke er balance mellem *det kollektivt ubevidste* og *persona* eller mellem *animus* og *anima*. Eller når mennesket ikke erkender sin *skygge* (dvs. de fortrængte sider).

Den jungianske analytiker Eigil Nyborg introducerede i 1962 Jungs analytiske psykologi som litterær tolkningsmetode i Danmark. Det skete med bogen *Den indre linje i H.C. Andersens eventyr – En psykologisk studie*. Om udgangspunktet for sine studier skriver han: “Ethvert levedygtigt digterværk (og kunstværk overhovedet) hviler på et arketyrisk grundlag. For den læser og kritiker, der (...) ønsker at trænge frem til de gådefulde regioner i det sjælelige univers, hvorfra kunstneren henter sine symboler, er denne erkendelse en uomgængelig nød-

vendighed. Den sande digter er symbolets formidler og genskaber af myten” (s.195).

I sin undersøgelse af de arketyperiske motiver i H.C. Andersens eventyr påviser han forbindelseslinjer til folkeeventyrene.

Også en moderne eventyrfortæller som Villy Sørensen kan med fordel ses i lyset af Jungs psykologi (jf. analyseeksemplet nedenfor).

I den psykoanalytiske gruppe omkring Freud var også lægen og psykologen *Alfred Adler*. Men også han tog efterhånden afstand fra Freuds betoning af seksualdriftens betydning og udviklede i stedet sin egen “individualpsykologi”, hvori han lagde mere vægt på begreber som *mindreværdsfølelse*, *aggressionsdrift* og *vilje til magt*. Ifølge Adler oplever børn tidligt i deres udvikling en følelse af mindreværd, som i svære tilfælde – fx ved en eller anden fysisk defekt – kan blive til et mindreværdskompleks af neurotisk karakter. Befrielsen herfra sker ofte som en kompensation gennem mereværdsfølelse, som aggression, selvhævdelse og magtbegær.

Metodens muligheder:

Metoden kan tilføre analysen et særligt almenmenneskeligt, forklarende dybdeperspektiv.

Metodens begrænsninger:

Faren ved en dybdepsykologisk analysemetode er, at den let kan blive for håndfast og mekanisk. Hvis alle problemer og symboler i teksten med vold og magt sættes i et dybdepsykologisk perspektiv, bliver analysen forudsigelig og forenklet.

ANALYSEEKSEMPEL (1):

Om H.C. Andersens eventyr *Den uartige Dreng* (se ovenfor under 3.2.5) skriver den norske psykoanalytiker Arne Duve i sin bog *Symbolikken i H.C. Andersens eventyr* (1967 s.133f.):

“(…) Det grunnelement som dikteren kjempet med – og mot – og for – i hele sitt liv og i næsten alle sine eventyr og i hele sit levnet, var den undertrykte, forkomne [forsømte], maskuline komponent. Maskuliniteten var farlig, destruktiv og ikke minst ble den oppfattet som noe uartig og upassende.

<p>Hun kører ind på planteskolen, det forstår jeg ikke, de bor jo ikke i hus. Hun tager makeup på</p> <p>60 så vidt jeg kan se, læbestift og noget pudder. Børster krummerne af sig. Skal hun møde nogen, har hun allerede en elsker. Jeg forstår det ikke, de bor jo ikke i hus, hvad skal de med planter. Da hun kommer ud igen ser hun glad ud, hun</p> <p>65 tager en dyb indånding inden hun sætter sig ind i bilen, så tager hun en flaske vand (eller er det vand) og drikker en masse. Hun ringer på sin telefon, ser glad ud. Måske hun bare har stjålet bilen, måske hans bil er stjålet og jeg forfølger</p> <p>70 en helt forkert.</p> <p style="padding-left: 20px;">Der er nok slet ikke nogen grund til dette,</p>	<p>at se hvem hun er, han ved ikke hvad han vil. Jeg har ikke ondt af hende, hun skal nok klare sig. Jeg sidder helt stille og hader hende. Det er ikke pænt, men ingen tager jo skade af det sådan her.</p> <p style="padding-left: 20px;">Det er ikke rimeligt at han er glad og jeg ikke er. Jeg kan blive ramt af ulykker hele livet mens han kan gå let og lykkeligt gennem det hele. Jeg har lyst til at køre hans kæreste over. Hun har ingen børn, hendes mor er død, det kan vel ikke gøre så meget. Det er mest ham jeg vil genere, hende kender jeg ikke. Men det kan ikke være noget stort tab for nogen, hun kan højst have nogle venner som kan lide hende.</p>	<p>75</p> <p>80</p> <p>85</p>
---	---	-------------------------------

7. Socialhistorie

Her tager man afstand fra den biografiske og dybdepsykologiske metode og interesserer sig for værket som en afspejling af de økonomiske, sociale og politiske forhold i det samfund, som forfatteren er eller har været en del af. Den socialistiske litteraturkritiker Harald Rue skrev i 1939 i en artikel kritisk om Freuds psykoanalytiske teori: "Freud (...) kendte meget lidt til samfundets art. (...) han forstod ikke, at menneskenes natur og menneskenes samfund er eet (...), at en ny samfundsstruktur skabes af og igen skaber nye mennesker. Han (Freud) analyserede aldrig det enkelte samfund og dets mennesker, men "samfundet" som abstrakt psykologisk og filosofisk begreb (...). Ved at isolere menneskene fra det konkrete samfund og kaste al opmærksomhed på det biologiske og psykologiske, ledtes han til den slutning, at menneskets elementære (...) drifter og ledsagende følelser er uforanderlige (...) fra det enkelte individs første tid". I modsætning hertil ønsker Harald Rue at undersøge litteraturens afhængighed af samfundsforholdene (økonomisk, socialt og politisk). Samme synspunkt blev igen dominerende i ungdomsoprøret 1968 og op gennem 1970'erne. Mennesket skulle nu igen ses og forstås i en socialhistorisk sammenhæng.

En særlig marxistisk inspireret retning inden for den socialhistoriske metode er *ideologikritikken*. Den har som mål at påvise, hvordan teksten direkte eller indirekte bekræfter den herskende samfundsklasses ideologi i det samfund, som teksten er blevet til i. Hvordan klasse modsætninger i samfundet (det kapitalistiske) i teksten fremstår som "naturlige" og hvordan konflikter mellem individ og samfund nedtones eller harmoniseres af forfatteren fx ved at individet realiserer sig selv ved at give afkald på sine (oprørske) ideer og indordne sig under systemet. Dermed benægter teksten (åbent eller skjult), at samfundsforholdene er foranderlige og bliver således bevidst eller ubevidst samfundsbevarende.

En ny form for ideologikritik, der ikke er præget af marxismen, er den såkaldte *postkoloniale læsning*. Den stræber efter at afsløre kolonimagters forestillinger om og påvirkninger af de oprindelige folk.

Metodens muligheder:

Metoden perspektiverer teksten ved at sætte den ind i en samfundsmæssig og politisk kontekst.

Metodens begrænsninger:

Metoden kræver omfattende historisk viden. Den ideologikritiske retning ser undertiden bort fra det, som ikke passer ind i de marxistiske ideer.

ANALYSEKSEMPEL:

A) Henrik Pontoppidan:

Naadsensbrød [kost og logi der nådigt gives til de fattige]

(i: *Fra Hytterne* 1887)

"Der stod en Eftermiddag et stort Spektakkel 1 omme i Smøgen [smal passage] bag Gadekjæret, hvor fire-fem sorte Indsiddere-Rønner [landarbejderhuse] ligger sammenbyltede under Skolebakken.

Anledningen var vægtig nok; det var Stine Bødkers, der skulde paa "Kassen". 5

Dette er den folkelige Betegnelse for Herredets [administrativt område med en herredsfoged som øverste myndighed] store, nyopførte Fattig- eller Arbejdshus, der er hele Egnens Stolthed og Pryd. Nu skal man i Sandhed ogsaa kun vanskeligt kunne tænke sig noget mere fjærnt fra disse gamle, smudsige

d ikke hvad han vil.
; hun skal nok klare
g hader hende. Det
ager jo skade af det 75

han er glad og jeg
af ulykker hele livet
keligt gennem det
hans kæreste over. 80

es mor er død, det kan
t er mest ham jeg vil
kke. Men det kan ikke
ogen, hun kan højst
an lide hende. 85

giske metode og
e, sociale og po-
et en del af. Den
rtikel kritisk om
samfundets art.
mfund er eet (...),
ker. Han (Freud)
ien "samfundet"
ere menneskene
et biologiske og
ntære (...) drifter
vids første tid". I
ens afhængighed
e synspunkt blev
erne. Mennesket
3.

100 Det er klart, at jeg også er opsat på at gøre det anderledes end mine forældre. I modsætning til dem skal jeg ikke skilles. Jeg vil heller ikke klamre mig til "min karriere", for mit barn skal ikke hele sin barndom føle, at det kommer i anden række. Efter de vigtige møder, efter de vigtige rapporter. Desuden har jeg en vis alder. Min

mor og far var 22 og 23, da de fik mig, og jeg har altid ønsket mig, at jeg selv var mere moden. 105

Og nu er vi så her. Endelig. Det eneste problem er, at jeg er begyndt at pletbløde. Lægen siger, at det ikke er noget, men det gør mig urolig.

Jeg rejser mig fra skyggen og går ind på badeværelset". 110

8. Receptionsæstetik

Som ved den impressionistiske "metode" (3.2.1) er der heller ikke her tale om en egentlig metode, dvs. en bevidst og systematisk fremgangsmåde, men mere om en særlig tilgang til teksten med *læseren i centrum*: Teksten opstår så at sige først, når den bliver læst og fortolket, ligesom musikken først opstår, når den bliver spillet og hørt. I enhver litterær tekst – og især de mest moderne – er der af forfatteren bevidst skabt nogle "tomme pladser" eller "huller" uden præcise informationer for derigennem at vække læserens nysgerrighed og "invitere" ham til at digte med. Disse "huller" udfylder læseren nu selv ud fra sin sociale og kulturelle baggrund og skaber derved så at sige selv teksten som en meningsfuld helhed – og ser måske derfor sig selv i den.

Skuespillerinden Susse Wold har gennem flere år været på tourné i udlandet for at læse op af H.C. Andersens eventyr. I sin erindringsbog "Fremkaldt" (2008) skriver hun om, hvordan hun engang skulle læse for fangerne i et fængsel på Hawaii og at hun var meget nervøs for, hvordan de ville reagere. Hun skriver: "Jeg fortæller dem eventyret om "Sommerfuglen". De morer sig højt og larmende. Aldrig har jeg haft et bedre publikum. De er totalt opslugte. Derefter fortæller jeg dem H.C. Andersens vidunderlige historie om tepotten, som falder på gulvet, får hanken og tuden brækket af og bliver stillet hen i en krog. Der står den og ved hverken ud eller ind. Men imens den står der, begynder dens bedre liv, for *man er eet og bliver et ganske andet*. Så bliver der puttet jord i tepotten, men i jorden bliver der også lagt et blomsterløg, som bliver tepottens hjerte.

Mændene lytter, og mange græder, men jeg selv er helt i balance.

Jeg slutter med at sige, at jeg mener, vi alle har et løg inde i os, som vi må pleje og vande og passe på, så vi også kan komme til at blomstre (...)

da de fik mig, og jeg har 105
 selv var mere moden.

ndelig. Det eneste pro-
 at pletbløde. Lægen si-
 men det gør mig urolig.
 ggen og går ind på ba- 110

ikke her tale om
 måde, men mere
 opstår så at sige
 opstår, når den
 moderne – er der
 ler” uden præcise
 og “invitere” ham
 fra sin sociale og
 n en meningsfuld

rné i udlandet for
 remkaldt” (2008)
 re i et fængsel på
 . Hun skriver: “Jeg
 øjt og larmende.
 Derefter fortæller
 n falder på gulvet,
 g. Dér står den og
 lens bedre liv, for
 tten, men i jorden
 e.
 balance.
 le i os, som vi må
 stre (...)

Mændene (...) klapper som gale, pudser næse og rejser sig så op. Varmen i containeren er ulidelig. Vandet løber ned ad kroppen på mig. Ansigterne, jeg ser på, glinser af sved. De går i en lang række forbi mig og ud ad døren. Nogle giver mig hånden, andre giver mig et kejtet knus, og nogle vil gerne, men tør ikke.

Udenfor skinner solen (...) Jeg ser hele flokken af mænd gå ned mod en firkantet bygning, iført deres blå bukser og røde trøjer med fangenummer på ryggen. Foran og bagved går fire bevæbnede fangevogtere. Inden de forsvinder om hjørnet, vender den sidste af fangerne sig om, smiler og råber: “I’m a teapot!” (s.337-338)

Når læsere med meget forskellig baggrund vil opfatte teksten meget forskelligt, er alle fortolkninger principielt lige “gode”. Det interessante er ikke, hvad tekstens forfatter mener, men hvad de enkelte læsere mener. Disse forskellige meninger kan man så fremføre, sammenligne og diskutere i et såkaldt “fortolkningsfællesskab” for eventuelt at finde ud af, om der er visse fælles opfattelser af og holdninger til teksten.

Receptionsteorien opstod i Tyskland omkring 1960 som reaktion mod nykritikken og kom frem i Danmark i 1990’erne, en periode, hvor individet blev sat i centrum. Metoden bruges især meget i folkeskolen.

Metodens muligheder:

Metoden gør læseren fri af faglige autoriteter og til (med)skaber af teksten.

Metodens begrænsninger:

Metoden gør læserens subjektivitet til ideal og betragter dermed alle læsninger som lige “gode”. Ser ligesom nykritikken bort fra den historiske kontekst.

40 er noget andet at sætte sig, han kan sætte sig i en anden kirke, ikke i min. Så går han frem mod det store alter, hen til et af de to stativer med levende lys, han tænder et og står lidt foran det og han ødelægger det hele, det vil aldrig være det

45 samme at sætte sig herind igen. Da jeg siger det til ham bagefter siger han at jeg allerede som barn havde urimelige ejerformemmelser, han husker utallige 'jeg så den først', og han troede ærlig talt jeg var blevet voksen nu".

Hvilken metode er den bedste?

De litterære analysemetoder, som er vist ovenfor, har alle visse muligheder og visse begrænsninger, som kort er nævnt efter hver enkelt metodebeskrivelse. Ingen *enkelt* metode fører til *hele* "sandheden" om teksten. Hver metode giver kun svar på de spørgsmål, *den* stiller. En mere omfattende og nuanceret tekstforståelse opnår man først ved at kombinere det mest relevante fra flere metoder.

Ofte lægger hver enkelt tekst op til, at man nærmer sig den på en bestemt måde. Eller fortolkeren ser teksten ud fra sit metodiske ståsted præget af en bestemt grundholdning til litteratur. I en fælles læsning, hvor flere har læst samme tekst, vil det være normalt at tage udgangspunkt i "metode" 1 og metode 2. I den litterære studiekreds vil man ofte opholde sig forholdsvis længe ved "metode" 1, fordi tilgangen ofte ikke er "videnskabelig", men subjektiv. Derefter vil man måske komme ind på en eller flere af de andre metoder. I gymnasiets danskundervisning, hvor målet ikke er at udveksle private synspunkter (jf. "metode" 1 og 8), men at udvikle sin "kritisk-analytiske sans", vil man i den indledende analysefase typisk gøre konkrete tekstiagttagelser efter metode 2 og 3. Først derefter kan fortolkningen udvides og nuanceres ud fra en personlig forhåndsviden eller oplysninger om værket hentet i fagbøger eller på internettet.

Og så er det i øvrigt vigtigt, at man ikke blindt lader sig styre af diverse metoder, men altid har hjertet med i sin læsning. En dansk litteraturforsker udtrykker det på denne måde: "(...) det gælder om at holde hovedet koldt og hjertet varmt. Gør man det, bliver man ikke rendt over ende af skiftende tider og skiftende litteraturteorier" (Pil Dahlerup: Dekonstruktion, Gyldendal 1991, s.6).